

Mircea Eliade și Generația Marii Uniri. Corespondență cu scriitori și critici literari (II)

Sabina FÎNARU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
sab59ina@yahoo.com

Abstract: Mircea Eliade began his intellectual formation and rose to prominence in the years immediately following the Great Union, an age dominated by important polemics concerning the relation between traditionalism and modernism, ethnicity and Europeanism, as well as the means of artistic expression of the national specific character and the rise of new aesthetic directions. Eliade's correspondence with outstanding writers, theorists, and critics of the Great Union generation is a reflection of the recognition of the intellectual, literary, and ethical worth conveyed by the younger contemporary's journal articles, essays, and novels; it refers to the cultural turmoil of that time, to the texts that generated it and to the personalities that orchestrated it, also evoked in subsequent memorialistic writings. He stood by his own vision of literature, which was close to that of the modernist group, but also open to tradition - like Șerban Cioculescu, Camil Petrescu, and Cezar Petrescu, to whom I shall refer in my paper, *Mircea Eliade and the Great Union Generation. Correspondence with Writers and Literary Critics*.

Keywords: *polemic, traditionalism, modernism, ethnicity, Europeanism, interwar.*

Înnoirea canonului etico-estetic

Mircea Eliade a debutat, s-a format și s-a afirmat în epoca imediat următoare Marii Uniri (1921 squ.), dominată de importante polemici legate de relația dintre tradiționalism și modernism, etnicitate și europenism, de mijloacele de exprimare artistică a specificului național și de afirmare a unor noi direcții estetice. Corespondența lui Mircea Eliade cu scriitori, teoreticieni și critici literari marcanți din generația Marii Uniri s-a datorat recunoașterii valorii intelectuale, literare și etice transmise de publicistica, eseistica și romanele mai tânărului confrate; ea face trimiteri la tumultul cultural de atunci, la textele care l-au provocat și la personalitățile care l-au orchestrat, surprinse și în evocări memorialistice ulterioare. El și-a susținut propria viziune asupra literaturii, apropiată de gruparea modernistă, deschisă și către tradiție, asemenea lui Șerban Cioculescu, Camil Petrescu și Cezar Petrescu, la care ne vom referi în continuare.

Lui Șerban Cioculescu¹, un comentator al operei sale în epocă, Eliade i-a trimis un bilet din India, pentru a-i comunica adresa de corespondență – casa profesorului Dasgupta –, laudând biblioteca de manuscrise orientale din Adyar [EAA, I, 1999: 150]. Legătura

¹ 1902 – 1988; se păstrează un text al lui Eliade și două scrisori ale lui Șerban Cioculescu. Vezi EAA, 1999.

epistolară o începuse în 1927, la sfatul lui Mircea Vulcănescu, însuși criticul literar, care se afla la Paris și dorea să citească toate cele 12 articole ale *Itinerariului spiritual*², din care cunoștea doar două. Deși poate surprinde integrarea lui în rândul „bătrânilor”, putând fi numit mai curând un „confrate abia mai vârstnic” [MEC, I, 1993: 184], Cioculescu s-a autoinclus cu umor în generația „antedeluviană”, „net antebelică”: „presupunând că aș avea azi 40 de ani, încă aș fi arhaic; presupunând că aș avea 75 de ani, tot aș fi generație veche. [...] Intellectul meu nu este sensibil decât la «idolii» (intelectuali, baconiani) anteriori prefacerii sufletești care a reînnoit de treizeci sau 40 de ani lumea.” Și totuși acest adept al „intelectualismului integral”, al cărui discurs raționalist susținea distanțarea și obiectivitatea critică, opuse subiectivității criticii impresioniste, era atras de dimensiunea etică și de calitatea scriiturii lui Eliade, găsim în aversiunea pentru diletantism un punct de convergență: „Am fost atras de sinceritatea d-tale, de accentul direct, de probitatea, de anxietatea morală și, de ce n-aș spune-o, de calitatea scrisului dumitale. Și de un punct de vedere, poate nu unicul, comun: lipsa de diletantism, adversitatea față de diletantism.” [MEC, I, 1993: 185] Deși poziția lui e „puțin diferită [...] sau mai mult”, Șerban Cioculescu mărturisea că l-a citit „cu persecuție” pe Eliade deoarece îi aprecia publicistica „deosebit de fecundă și de remarcabilă” [MEC, I, 1993: 184] și considera *Itinerariul*... un adevărat „Agathon românesc”, în care autorul dorea a prezenta „tendențele morale și intelectuale ale unei generații”, „istoria formației morale și poziția [sa] actuală față de problemele vieții” [MEC, I, 1993: 184].

După ce a intrat în posesia întregului text, Șerban Cioculescu a recenzat *Itinerariul*...³, criticând ideile cu care nu era de acord și realizând un portret ironic-empatic al autorului. Obiecțiile sale vizau raportul cu tradiția, schimbarea ori chiar anularea vechilor accente în „mesianismul «postbelismului»”, de extracție soreliană, „care nu explica suficient prezumția de «generație aleasă»”, dar și în premisa rupturii dintre generații, ori caracterul normativ al gândirii sale (mai curând al stilului manifestului); Cioculescu respingea ideea superiorității morale a ortodoxiei (via Nae Ionescu), reclamând incompatibilitatea dintre ortodoxie și misticism și insuficiența unei mistici „reduse la căutarea și găsierea credinței”; criticul era nemulțumit de absența intelectului și rațiunii din programul său, cărora „le ia locul spiritul”, „înfestat” însă de „sentiment, vital”. Desigur, avântul temperamental romantic cu care își declara Eliade dorința de a contribui la primenirea culturală a noii României și optimismul privitor la solidaritatea de viziune cu propria-i generație puteau părea juvenile, dar nu nejustificate (despre ceea ce se petrecea în viața publică din perioada interbelică vom discuta mai târziu). Dar, în demonstrația sa cu accente dezaprobatoare, Cioculescu invocă drept argumente afirmații ale confratelui său care nu par tocmai nelalocul lor: necesitatea sincronizării literaturii naționale (tradiționaliste) cu noile teorii literare, științifice și filosofice ale timpului („declară literatura suficientă doar pentru spirite mediocre”), a distingerii planurilor de cunoaștere – psihologic, rațional, filosofic, imaginativ

² *Itinerariul spiritual*, în „Cuvântul”, 6 septembrie – 16 noiembrie 1927, republicat în *Profetism românesc*, I, Editura Roza Vânturilor, București, 1990.

³ Un „*Itinerariul spiritual*”, în „Viața literară”, 28 mai 1928, republicat în „*Dosarele*” *Eliade*, vol. I, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, Editura Curtea Veche, București, 1998, p. 22-27. În *Memorii*, Eliade comentează episodul: „Șerban Cioculescu l-a comentat critic, dar cu o extremă simpatie [...]. Și el, și Mircea Vulcănescu și Paul Sterian se întorseseră de la Paris în toamna anului 1927 și, datorită *Itinerariului spiritual*, i-am cunoscut pe toți. [...] De-abia stând de vorbă cu Mircea Vulcănescu și Paul Sterian am înțeles cât eram de ignorant în ce privește creștinismul răsăritean și tradițiile religioase românești, ca să nu mai vorbesc de «experiența ortodoxă», pe care nu o aveam deloc. Ortodoxia mi se părea prețioasă pentru români [...], făcând parte din istoria și cultura românească. Personal, deși mă simțeam atras de această tradiție, nu o trăiam.” [*Memorii*, 1997: 137].

– („declară teozofia «vag și hibrid misticism»”), cât și afirmațiile despre ortodoxie, văzută de Eliade ca ideal actualizat istoric, spre împlinirea căruia aspiră noua generație („creștinism autentic”, propriu sufletelor de elită), afirmații care sunt mai curând excentrice în raport cu ortodoxia însăși, decât bigotism dogmatico-normativ („Noi, cei tineri – vom ajunge, nu ne interesează când, creștini-ortodocși. [...] Acum nu am ajuns. Dar știm că vom ajunge.”).

Critica lui Șerban Cioculescu nu distruge însă nici drumul, nici călătorul, mai curând le semnalizează limitele și posibilele derapaje, în termeni preciși și rafinați; activitatea lui Eliade, „vijelioasă, uneori iconoclastă” între 1926-1928,

„[...] reprezintă strălucit poezia primei tinereți, cerebral pasionată, bolnavă de frigurile Sfântului Duh. [...] D-sa a exprimat deci, trepidant, tumultuos și expresiv, o poziție spirituală, ca exponent al generației sale. [...] Întreprinderea, pe cât știm, se face prima oară la noi. Este primul ei merit. Al doilea este sinceritatea: autenticitatea. Nu doar că influențele n-ar fi. [...] D-sa încearcă o învigorare a bătrânei ortodoxii prin toate excitantele și stupefiantele europene și asiatice. Înarmat până în dinți cu o erudiție impresionantă, complezent predominantă de istoria religioasă, culturilor și misterelor, [...] înzestrat cu memorie, putere de asimilare, suplețe, abilitate, îndrăzneală, expresivitate stilistică, face față superior în rolul de înregistrator de tendințe și de șef de coloană al tineretului de spiritualitate mistică și ortodoxă.”

Peste jumătate de an de la publicarea articolului, Șerban Cioculescu revine⁴ asupra erorii lui Eliade, care ar fi continuat să mențină identitatea arbitrară dintre spiritualitate și ortodoxie (sau, poate, asupra faptului că dorea să se refere la o spiritualitate care implica valori ale ortodoxiei), deși își pierduse între timp iluzia asumării ei la scara întregii generații, atribuind-o numai „aristocrației spirituale”, elitelor. Era în plină campanie împotriva *Manifestului „Crinului alb”*, care invocă *Itinerariul...* ca model, iarpana sa trebuia să încondeieze în bloc „ortodoxia dogmatică, așa de divers savantă” de la „Cuvântul”, „Curentul”, „Gândirea”, „Crinul alb” ori „Duh și slovă”; le contesta teoreticienilor ei lipsa de idei originale și de viziune unitară, care intrau în contradicție cu etnicul și naționalul, dar și capacitatea lor de a renunța la „mandarinat” și de a trece la „umilul apostolat”, ca să fie înțeleși de popor, nu doar de intelectuali. Referindu-se la „Mentalitatea română, rurală și chiar urbană”, criticul credea că aceasta nu respinge credința, „fiind, în esență, incapabilă de reacție și de transformări categorice. Dar credința aceasta, întemeiată pe rituri și tradiție, și total neînsuflețită, nu este decât o simlicredință. Stratul popular credincios înseamnă la noi o turmă dezorientată, foarte imperfect păstorită de o preoțime în inactivitate, fermă doar în rutină.” Spre finalul articolului, se întreba retoric: „Ce bine poate aștepta biata ortodoxie indigenă de la impenitentul romantism și exasperatul individualism al dlui Mircea Eliade [...]?” Pentru critic, „maladia” ortodoxiei s-a manifestat prin simptomele disputelor de la revistele ce o susțineau; dar acestea demonstrau caracterul retoric al criticii aduse și eșecul generalizării sale, căci periodicele citate la grămadă nici nu aveau o concepție și o viziune comune. Leacul era, totuși, sugerat: sesizarea unui lucru universal acceptat, „și anume recunoașterea primatului spiritual”, care făcea posibilă „o stimă reciprocă între credincioși și atei”, adică renunțarea la violența și vulgaritatea polemicilor.

⁴ *Între ortodoxie și spiritualitate*, în „Viața literară”, an III, nr. 94, 17 noiembrie 1928, republicat în „*Dosarele*” Eliade, vol. I, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, Editura Curtea Veche, București, 1998, p. 31 – 34; el se referă la articolul lui Eliade, *Confesiuni și semnificații*, în care preciza că „nu acceptă integral” ideile *Manifestului*, afirmând că între acesta și *Itinerariul* său *spiritual* există „deosebiri de vederi”.

A doua misivă, trimisă în același an lui Eliade, se referă la *Postila arghețiană*⁵; cu toate că îl ataca pe Arghezi⁶ „în numele unor principii excelente, deși din alt punct de vedere decît cel artistic”, el o consideră injustă, conchizând că i-a „citit cam repede” poezia. Articolul definește însă poziția lui Eliade în polemica dintre modernism și tradiționalism, dintre mai tânărul Ion Barbu⁷ și marele poet cu debut editorial întârziat, a cărui valoare era recunoscută deja în epocă. Era opțiunea lui pentru o generație care se îndepărtase de romantism, atrasă de experiment, în care pulsau deopotrivă o viziune asupra lumii abstractă, poetico-matematică, geometrizzantă și simbolică până la ermetism și o alta, fantastică, relevând experiențe concrete ale cunoașterii prin valorificarea culorii locale și motivelor folclorice. Polemizzând cu Arghezi, Eliade polemizza cu scriitorii care gravitau în jurul cafenelei Capșa, cu spiritul lor de clan („obsesia numelui”), cu exaltarea în fața celebrității literare („miturilor”), cu trândăvia sentimentală, comoditatea intelectuală și lipsa de caracter („iluzoria viață interioară”); vechea generație păcătuita estetic, în ochii tânărului, prin „insuficiența” cauzată de „antiscientism” și „anticalofilism”, care avea drept consecință incapacitatea de a crea „un sens spiritual”, ori de a transmite „neliniștea proiectată pe planuri spirituale”. În critica lui, se vede că Eliade a fost mai mult admiratorul lui Mallarmé și Valéry, reprezentanți ai unor valori estetice novatoare în raport cu Baudelaire (cărui îi contestă spiritul critic din recenzii), în succesiunea generațiilor poetice europene, iar *Jurnalul* său o confirmă [Eliade, 1993, I: 464-465].

Articolul vizat de Cioculescu era o continuare a ideilor din *Poezia lui Tudor Arghezi* și evidențiază faptul că Mircea Eliade avea cultură poetică și intuiția valorii, afirmând, în același timp, propria sa viziune asupra artei cuvântului. Cercetarea critică asupra creației generației anterioare, cu aplicație pe poezia lui Arghezi, atrăgea atenția asupra unei probleme extrem de importante, înnoirea canonului estetic și apariția unei noi construcții artistice. Eliade credea că Arghezi nu a demonstrat a fi cu adevărat „noul Eminescu” prin volumul *Cuvinte potrivite* și că exegeza momentului nu reușea să analizeze onest toate textele, să depășească automatismele, pentru ca „elogiile și gudurelele cronicarilor” să nu sucumbe într-o „halucinație colectivă” despre „mitul arghezian” (*Poezia lui Tudor Arghezi*). Aceeași problemă, a receptării critice, pentru sincronizarea cu spiritul veacului și cu înnoirea estetică, o ridică și *Postila arghețiană*: „e datoria oricărui tînăr să contribuie la demascarea lașităților culturale contemporane; pentru că nu vom putea construi nimic în buruienile și pe molozul ei. [...] Noi toți acei care scriem cum simțim, cu ritm de pădure despletită, cu svîcnet de adolescent în ploaie, lăsînd pe fiecare pagină urma răsufării noastre – nu putem fi luați în seamă. [...] Aceeași atitudine de precizarea obținută de poetul Ion Barbu, cu alte mijloace stilistice, dar cu aceleași argumente – a stârmit o efervescență bănuitoare. De ce? Pentru că Ion Barbu e poet, și nu e admis unui poet să-și decline rezervele față de altul [...]” [1927: 2]. El atacă dur poziții depășite de exegeza europeană, dar persistente încă în România, susținând „că și poetul și lectorul, în fața unei poezii au aceeași emoție estetică, rezultanta aceleiași contemplații estetice, a recreării, experimentării, actualizării operei de artă” [1927: 2]. Viziunea sa asupra procesului de înnoire a teoriei și practicii literare este și ea în acord cu cea modernistă, atribuind scriitorului autonomie în peisajul mișcător al gândirii artistice, considerându-l deopotrivă receptor, producător și teoretician. În ambele

⁵ *Postila arghețiană*, în „Cuvîntul”, an III, 1927, 7 decembrie, nr. 949, p. 1-2, v. și *Poezia lui Tudor Arghezi*, în „Cuvîntul”, an III, 1927, 19 iunie, nr. 788, p. 1-2.

⁶ 1880 – 1967.

⁷ 1895 – 1961.

articole, Eliade atrage atenția asupra altor creatori de valoare din epocă, ignorați de critica de clan, ca Ion Barbu, Adrian Maniu, Ion Marin Sadoveanu, Em. Bucuța.

În *Poezia lui Tudor Arghezi*, citează numeroase titluri și versuri, încercând să demonstreze carențele creației derivate din „păcatele conștiinței creatoare”, care determinau imperfecțiunea formală, „sentimentalism[ul] ieftin, învechit [...] și <filosofi[a]> de manual gimnazial. Dacă poetul a fost [...] un reformator al *forme*, apoi conținutul e comun generației eminesciene” (subl. M.E.). Din cele aproape 30 de texte discutate, jumătate sunt considerate bune, iar multe dintre acestea se află astăzi în manualele școlare. Judecata lui estetică a fost juvenilă radicală, dar corectă în identificarea valorii; mai ales că ea surprindea însuși eclecticismul poeziei argheziene, care aduna între aceleași coperte rodul mai multor vârste și experiențe literare, poeme cu ecouri romantice, parnasiene și simboliste, cu urme ale liricii eminesciene, coșbuciene și baudelairene. Or Eliade considera organicitatea, unitatea și autonomia limbajului drept calități ale *sintez*ei poetice în care se comunică viziunea unei personalități puternice și originale, conectate la sursele-i eterne (folclorul, mitul, fantezia), dar și la experiența intelectuală a veacului.

Peste ani însă, hermeneutul va contribui la promovarea operei argheziene; astfel, pe 11 aprilie 1974, el va recomanda călduros pentru publicare traducerea ei în limba engleză pentru că aparținea „celui mai mare poet român” al secolului al XX-lea, „unul dintre cei mai originali poeți europeni ai timpurilor noastre” și, aidoma „marelui său predecesor, Mihai Eminescu”, era „puțin cunoscut în afara României” [MEC, 2003, III: 443].

Memoriile evocă reîntâlnirea lui cu Șerban Cioculescu la întoarcerea din India, după câștigarea premiului literar pentru romanul *Maitreyi* (1933); din juriu au făcut parte Perpessicius, George Călinescu și acesta, care l-a vizitat entuziasmat încă înainte de afișarea rezultatelor. Ele evocă și momentul 1937, de după apariția *Domnișoarei Christina*, când Eliade, care se ridicase la S.S.R. împotriva pornografiei ca mijloc de scandal al „oportuniștilor”, era atacat de Georgescu-Cocoș: „scriitorii nu numai că nu-mi luau apărarea, dar își mărturiseau satisfacția că eram prima victimă a unei campanii, în care eu, naiv, încercasem să introduc nuanțe și distincții. Șerban Cioculescu a publicat [...] *Fiecare pasăre...*, [...] arătând, prin propriul meu exemplu, că distincția pe care voisem să o fac între <scriitori> și <oportuniști> era impracticabilă [Memorii, 1997: 322]. În sfârșit, *Jurnalul* consemnează vizita lui Șerban Cioculescu la Paris din 1978 (pentru a perfectă cu Payot traducerea *Tratatului...* și a lui *Zalmoxis*), când i-a relatat întâlnirea cu Maitreyi și Noica la București (care proiectau traducerea romanului *Dragostea nu moare*) și i-a vorbit despre moartea tragică a lui Camil Petrescu [MEC 1999, II: 317].

Sufletul național și manifestele noii spiritualități

În primăvara anului 1927, Mircea Eliade îi trimitea lui Camil Petrescu⁸ câteva nuvele, care ar fi trebuit să constituie tema de discuție pentru proxima lor întâlnire, în vederea publicării⁹. La scurtă vreme după aceea, apariția seriei de articole reunite sub titlul *Itinerariu spiritual* a însemnat, desigur, un moment de afirmare a necesității înnoirii literaturii, în acord cu noile realități materiale și spirituale ale veacului.

⁸ 1894 – 1957. Se păstrează 4 scrisori trimise de Mircea Eliade, două din 1927, una de la mijlocul deceniului al IV-lea și una din 1946 – cf. *EAA*, 1999, II.

⁹ Este vorba, după cum precizează editorul, despre nuvela *În întuneric*, publicată în „Universul literar”, an XLIII, 1927, 21 mai, p. 326-327, republicată în *Maddalena*, ediție îngrijită de Mircea Handoca și Nicolae Florescu, cuvânt înainte de Mircea Handoca, note și postfață de Nicolae Florescu, Editura Jurnalul Literar, București, 1996 – cf. *EAA*, 1999, II, p. 459.

Este excesiv însă a vedea în acest manifest, de al cărui ton juvenil Eliade s-a detașat autoironic peste numai câțiva ani [Eliade, 1991: 10-11], un atac frontal și necruțător la adresa tuturor „bătrânilor” (Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Ion Pillat), fondatorilor „Gândirii” și colaboratorilor ei (Lucian Blaga, Adrian Maniu, Al. Philippide, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Dem. Botez), în numele unui singur ideal îndepărtat, ancorat de ortodoxie [Ornea, 1980: 291]¹⁰, când el afirma disponibilitatea pentru diversitatea planurilor de cunoaștere a realității, negând valorile mediocre, „izvorâte [...] din economia politică, [...] din tehnică, [...] din parlamentarism” [Itinerariu, 1990: 21]; după cum se va vedea, cu mai mulți dintre ei, era legat de o prietenie care a dăinuit peste ani, iar altora le promova opera. A-l eticheta, la grămadă cu alți colegi de generație, drept „contestatar(i) în toate”, înseamnă a-i ignora argumentația logică, sinceritatea și stilul. Or în chiar acel moment, Camil Petrescu a polemizat cu Eliade¹¹, iar o carte poștală trimisă de dramaturg din Veneția în 1936 evocă nostalgic și succint episodul: „Mi-e dor să ne mai certăm!” [MEC, 2003, III: 31]. *Memoriile* evocă diferența de formație intelectuală, de viziune și de structură dintre ei; „deși arareori îi plăcea cum scriam”, Eliade mărturisește că a început să se împrietenească cu Camil Petrescu, apreciat de întregul cerc criterionist, alături de Hortensia Papadat-Bengescu, Mateiu Caragiale și Liviu Rebreanu; dar dramaturgul refuza interesul lui pentru *Alchimia asiatică* („mă întreba foarte sincer de ce îmi pierd timpul cu asemenea subiecte aride și irelevante, de ce nu studiez bunăoară o problemă de estetică” – în 1934), ori pentru *Cosmologie și alchimie babiloniană*, reproșându-i că își irosește „inteligenta și cultura cu asemenea probleme fără interes” [Memorii, 1997: 296-297, 338]¹² (în 1937), fără a înțelege noutatea și importanța științifică și filosofică studiilor lui Mircea Eliade. Peste douăzeci de ani de la primirea vederii, Eliade îl va evoca în *Jurnalul de exil*, meditănd la propria-i soartă: „Și deodată îmi dau seama ce am ajuns: un nomad, un *wanderingscholar*. Nu am, nicăieri, într-o casă, o odaie a mea. Locuiesc pe unde pot, la cine mă pofteste, la rude, la prieteni sau la oameni de omenie. Îmi aduc aminte de melancolica indignare a lui Camil Petrescu, prin 1937: „La patruzeci de ani, eu n-am nici măcar o garsonieră! L-am privit atunci ca pe un martir exemplar.” [Eliade, 1993, I: 270]

Filomodernist, proeuropean și democrat, Camil Petrescu s-a implicat în toate dezbaterile moderniştilor și tradiționaliștilor încă din 1922, după apariția studiului lui Ibrăileanu despre *Caracterul specific național în literatura română*¹³, termen de referință în polemica și teoretizarea lovinesciană a imitației și sincronismului¹⁴; ele aveau să continue până în 1930,

¹⁰ „Nu era numai o înfruntare de principii, ci și una de generații” [Ornea, 1980: 138].

¹¹ Unul scria în „Cuvântul”, iar celălalt în „Universul literar”.

¹² Despre atmosfera politică din această perioadă a relației lor [Memorii, 1997: 295]. Într-o scrisoare către Cezar Petrescu din 1929, Eliade evocă părerea lui Ralea despre studiile lui în domeniul orientalisticii: „Vorba lui [Mihail] Ralea: nu avem closete, și eu mă țin de sanscrită, de Yoga, de tibetană, de «spiritul asiatic.»” [EAA, 1999, II: 465].

¹³ În „Viața românească”, nr. 12, 1922, republicat în G. Ibrăileanu, *Studii literare* 2, Editura Minerva, București, 1979.

¹⁴ Asemenea lui Constantin Rădulescu-Motru, comentează situația României „la hotarul dintre două lumi: a Răsăritului și a Apusului”, care ar explica dificultatea și complexitatea discuțiilor. În *Istoria civilizației române moderne III*, el face o critică dură tradiționalismului „reacționar” și ortodoxismului orientalizant, refractare față de civilizația europeană occidentală, citadinizată, industrializată, democratică. Teoria sincronismului cultural afirmă necesitatea restructurării continue a culturii, ținând cont de formele cele mai înaintate ale civilizației timpului și de spiritul veacului, pentru a putea participa la dialogul culturilor europene și la edificarea civilizației Europei moderne. El demonstrează că civilizația modernă a României se datorează influenței ideologice și culturale a Europei apusene, începând cu scrierea în limba română (datorată influenței Reformei) și continuând cu dezvoltarea istoriografiei și umanismului în secolul al XVII-lea (datorată influenței polone), iluminismului secolului al XVIII-lea, creator de conștiință națională (datorat Autklärung-ului), Revoluției democratice de la 1848 (datorate ideologiei franceze), care a fost urmată de înființarea formelor de organizare ale statului român modern după model occidental (instituții, sistem politic, cultură). În opinia lui, civilizația modernă a României

formulând definiții ale unor principii și doctrine etico-estetice și clarificări ale tematicii și mijloacelor expresive de reprezentare, specifice principalelor direcții din epocă; până în 1926, se conturaseră mai vizibil cea tradiționalistă (sămănătorism, neosămănătorism, poporanism, ortodoxism), cea modernistă și cea simbolist-avangardistă; Nicolae Iorga, Garabet Ibrăileanu, Nichifor Crainic, Eugen Lovinescu, Ovid Densusianu, Ion Vinea au fost vectorii care au polarizat teoretizările și practicile scripturale în paginile revistelor „Ramuri – Drum drept” („Sămănătorul” *redivivus*), „Viața Românească”, „Gândirea”, „Sburătorul”, „Vieța nouă”, „Contemporanul” etc. și au inspirat sateliții acestora [Ornea, 1980: 199]¹⁵.

Apropiat de grupul sburătorist al lui Eugen Lovinescu¹⁶, s-a implicat în toate polemicele și revizuirile promovate, pentru „dărâmarea idolilor” și revitalizarea literaturii, elogiind *Istoria civilizației române moderne*¹⁷. „Viața Românească”, sateliții și colaboratorii ei au devenit ținta lui preferată; din dorința de înnoire expresivă și ideatică, a scris cronici neconcesive împotriva lui Mihail Sadoveanu, George Topîrceanu, Cezar Petrescu, Al. Philippide, Dem. Botez, a polemizat cu Mihail Ralea și a reproșat „Vieții Românești” amalgamarea generațiilor, poziția intermediară, de echilibru între tradiționalism și europeism, care perpetuau mentalități, viziune asupra lumii și gusturi literare perimate¹⁸. În 1924, reflecția sa asupra specificului național a prins contur în articolul *Suflet național*¹⁹, definit în raport cu umanitatea și cu sufletul universal, fără a releva vreo incompatibilitate între acestea și specificul național; căci Nichifor Crainic situase încă de prin 1923 harta spirituală a țării exclusiv în Orient, prin credința ortodoxă, în care s-ar fi exprimat specificitatea națională, contrar majorității adepților specificului național în artă, Maiorescu, Ibrăileanu, Iorga, Stere, Ralea, Blaga, sau Camil Petrescu [Ornea, 1980: 275 și Crainic, 1924: 21].

Camil Petrescu va republica acest articol în două rânduri: în 1926, când Nichifor Crainic a încercat să impună prin „Gândirea” „estetica barbară” a ortodoxismului drept „estetică autohtonă” în articolul *A doua neatârnare*, care comenta o serie de opoziții ca:

este un fapt sociologic necesar, datorat acțiunii unor factori externi de ordin ideologic și cultural, nu economici, cum considerau Constantin Dobrogeanu-Gherea și Ștefan Zeletin. România modernă s-a născut, așadar, prin transplantarea și imitația creatoare a modelului francez, iar legea imitației (de sorginte tardeană) și racordarea la spiritul veacului sunt principii culturale formative.

¹⁵ Istoricul literar clasifică revistele din epocă în (selectiv): *tradiționaliste* – „Dacia”, „Lucefărul”, „Hiena”, „Ramuri”, „Ramuri – Drum drept”, „Năzuința”, „Flamura”, „Suflet românesc”, „Datina”, „Neamul românesc literar”, „Cuvântul”, „Gândirea”; *ale noii generații*: „Politica”, „Țiparnița literară”, „Ultima oră”, „Duh și slovă”, „Acțiune și reacțiune”; *independente*: „Ideea europeană”, „Cugetul românesc”; *antitraditionale*: „Chemarea”, „Facla literară”; *de echilibru*: „Insemnări literare”, „Viața Românească” postbelică, „Adevărul literar și artistic”; *polemice*: „Cuvântul liber”; *moderniste*: „Sburătorul” și *reviste din anturajul ei*: „Mișcarea literară”, „Revista vremii”, „Cetatea literară”, „Universul literar”, „Viața literară”, „Sinteza”, „Bilete de papagal”, „Kalende”; *simboliste*: „Vieța nouă”, *avangardiste*: „Contemporanul” [Ornea, 1980: 7-8]. Numărul mare al acestora se datorează apariției de scurtă durată.

¹⁶ Scopul declarat al revistei „Sburătorul” a fost de a descoperi și promova talente precum Ion Barbu, Camil Petrescu, Camil Baltazar, Felix Aderca, Gh. Brăescu, Ilarie Voronca, Hortensia Papadat-Bengescu, Vladimir Streinu, Perpessicius etc., după cum declara Lovinescu la 22 noiembrie 1922 în „Sburătorul literar”, p. 52. Misiunea critică asumată de Lovinescu la „Sburătorul” se deosebea de cea a înaintașilor de la „Convorbiri literare” și „Contemporanul”, fiindcă noua critică avea datoria de a urma literatura, nu de a o îndruma, după cum afirma în esul *Critică și literatură*. Nu întâmplător, în numărul inaugural al seriei noi, el deosebea generația literară în sens biologic și generația de sensibilitate pe care ar fi reprezentat-o apariția revistei. Acestei generații i s-ar datora înnoirea ideatică și expresivă, citadinizarea, intelectualizarea, obiectivarea, psihologizarea complexă, noutatea problematicii literare etc.

¹⁷ *Istoria civilizației române moderne (1924-1925)*, *Istoria literaturii române contemporane (I-II, 1926)*.

¹⁸ „Revista vremii”, II, nr. 1, 9 aprilie 1922, p. 12; „Revista vremii”, III, nr. 11-12, iulie 1923, p. 21.

¹⁹ În „Cugetul românesc”, republicat în „Cuvântul liber” și în „Universul literar” (nr. 18, 29 aprilie 1928, p. 286) și tipărit în 1936 în volumul *Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București; el se plângea totuși de soarta neprielnică a genurilor din culturile minore [Eliade, 1993, II: 16].

Orient vs. Occident, cultură vs. civilizație, rural vs. urban, individualizare vs. uniformizare etc. în mod polemic față de afirmația lui Lovinescu din *Istoria...* că, prin adaptare, „civilizația se transformă în cultură”²⁰; în 1928, Camil Petrescu îl va folosi în polemica sa cu „tânăra generație” spiritualistă, al cărei manifest fusese considerat *Itinerariul spiritual* al lui Mircea Eliade, publicat în „Cuvântul”; cinci articole se referă la reprezentanții ei, în mod special la Mircea Eliade, Petru Comarnescu și Mihail Sebastian²¹. Dar polemica va dura până în 1930, angrenând mulți participanți. Cu „noua generație” erau asociați și semnatarii *Manifestului <Crinului alb>* (simbol al misticismului), Petre – Marcu Balș (Petre Pandrea), I. Nestor și Sorin Pavel, colaboratori la „Gândirea”, care nu aveau prea multe puncte de vedere comune cu cealaltă grupare, în afara spiritului contestatar, pe care Eliade îl agrea²²; în el, se făcea rechizitoriul concepțiilor vechii generații (iluministă, raționalistă, pozitivistă, materialistă, evoluționistă, psihologistă) într-un stil violent și vulgar și se prezenta aspirația celei noi către divin și uman, convingerea în „complectudinism” omenesc, într-o „libertate infinită” față de raționalism și în „elanul religios, anxietatea metafizică” de sorginte berdiaeviană²³. Anarhismul lor obscurantist a nemulțumit însă pe toată lumea, și pe „bătrâni” incriminați și pe colegii lor de la „Cuvântul”²⁴, extinzând polemica asupra generației. Cu toate acestea, L. Blaga, G. Călinescu, V. Băncilă și R. Dragnea au recunoscut noua spiritualitate, care și-a aflat astfel legitimitatea [Ornea, 1980: 459], în ciuda articolelor polemice scrise de Camil Petrescu, Lovinescu sau Ralea. Plecarea lui Eliade în India îl va extrage repede din această dispută, care va rămâne în articolele lui Petru Comarnescu, până în 1930, susținând „postularea tradiției culturale și religioase în cadrul vremii de azi”²⁵.

Unul dintre răspunsurile lui Eliade către Camil Petrescu, *Precizări pentru o discuție*, atrăgea atenția asupra schimbărilor obiective în societatea postbelică și asupra datoriei tinerei generații de a contribui la cristalizarea unei noi sinteze spirituale, la crearea unei perspective mai vaste asupra vieții, în care să se regăsească noii cetățeni ai României moderne; iar aceasta să intre în dialog cu lumea ca o creatoare de valori, prin unificarea energiilor spirituale, „reșezate”, care să vindece traumele suferite sub „teroarea istoriei”. Poate de aceea el ia în discuție mai mult termeni generali, ca *mistică, spiritualitate, creștinism*, preferați celor prea

²⁰ În „Cetatea literară” I, 5 – 6 martie 1926, Camil Petrescu comentează articolul lui Nichifor Crainic, *A doua neatârnare*, apărut în „Gândirea”, V, nr. 1, 1926, după publicarea celui de al treilea volum al *Istoriei...* lui Lovinescu.

²¹ Dintre acestea, menționăm *Generația de azi*, în „Universul literar”, XLIV, nr. 26, 24 iunie 1928; *Un frazeolog frenetic și mistic* în loc. cit., nr. 27, 1 iulie 1928; *Un document fotografic*, în loc. cit., nr. 28, 8 iulie 1928 (despre Mircea Eliade), republicate în „*Dosarul*” Eliade, vol. III, *Elogii și acuze*, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, Editura Curtea Veche, București, 2000; *Noi exerciții de logică*, în „Universul literar”, XLIV, nr. 29, 15 iulie 1928 (despre Petru Comarnescu). Alături de cei trei, dobândiseră notorietate și Constantin Noica, Mihail Polihroniade, Ionel Jianu, Stelian Mateescu, Ion Călugăru, Mircea Vulcănescu.

²² *Confesiuni și semnificații*, în „Cuvântul”, IV, nr. 1242, 6 octombrie 1928; Eliade aprecia „neliniștea”, „alunecarea către transcendent” și „răsturnarea de valori”, dar preciza că „nu acceptă integral” ideile *Manifestului*, afirmând că între acesta și *Itinerariul spiritual* există „deosebiri de vederi”.

²³ Sorin Pavel, I. Nestor, Petre – Marcu Balș, *Manifestului <Crinului alb>*, în „Gândirea”, VIII, nr. 8 – 9, 1928, p. 313 – 316; Petre – Marcu Balș, *Spiritul critic și mistică statului istoric*, în „Gândirea”, VIII, nr. 10, 1928, p. 409 – 410.

²⁴ În lista de „bătrâni” raționaliști, enunțată anterior, se adaugă Iorga, Ibrăileanu și Lovinescu, maioreșcienii Rădulescu-Motru, Mihail Dragomirescu și P. P. Negulescu, dar și Perpessicius, Ralea, Vianu, Șeicaru. Acestora li s-au alăturat în această dispută Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu și Vladimir Streinu. Pe de altă parte, Nae Ionescu la „Cuvântul”, Mihail Polihroniade în „Universul literar” (XLIV, nr. 44, 28 octombrie 1928, p. 709), Petru Comarnescu la „Tiparnița literară” (I, nr. 1, octombrie 1928, p. 2) și la „Ultima oră” acuză lipsa de legitimitate, de bun simț și de originalitate, incoerența și imprecizia ideilor.

²⁵ „Ultima oră”, I, nr. 1, 2 decembrie 1928; G. Călinescu l-a acuzat a confunda gazetăria cu literatura (*Invasia adolescenților*, în „Viața literară”, IV, nr. 100, 12 ianuarie 1929). Vezi și Petru Comarnescu, *Ramuri în baine de sărbătoare*, în „Ultima oră”, I, nr. 67, 17 martie 1929, *Specific românesc în cultură și artă*, în „Acțiune și reacțiune”, II, nr. 29, 33, 35, 1930.

specifici, ca *etnic*, ori *ortodoxie*. „Putea rămâne *sensul* vieții generației precedente – sensul nostru? Ce voiau ei? Unii întregirea neamului, alții ridicarea culturală a poporului, alții o literatură națională, un loc în politică, o soție bogată și câțiva copii frumoși. Noi nu mai putem voi aceasta. Valorile pur spirituale – avându-și în potențele etnice *numai un vehicul* – sunt singurele care ne stăpânesc”²⁶ (subl. M.E.). Dar *valorile* spiritualității și religiei, trăirea raționalizată prin educație despre care vorbea Eliade nu se pot confunda cu obscurantismul religios manifestat de unii dintre colegii săi de generație. Această sinteză impunea spargerea barierelor dintre scriitor și critic (impuse de prejudecata maioreșciană), dintre mistic și filosof și eliberarea mai multor căi de cunoaștere pentru aceeași persoană, în tentativa ei de a se apropia de absolut – idealul oricărui tânăr, de altfel. Adică „Posibilitatea de a funcționa, gusta și aprecia toate planurile de realitate: esteticul, eticul, raționalul, umanul, fiziologicul etc. Între aceste planuri nu există continuitate, punți de trecere... Există însă o realitate transcendentă, religiosul. Experiența religioasă e absolută”²⁷.

Comentând *Precizările...* lui Eliade, Camil Petrescu afirma în *Generația de azi* că definirea generației era vagă, prin absența unui criteriu coagulant mai serios decât „pluralitatea de personalități”, vârsta sau experiența (esențială fiind cea a războiului), acuzându-l de misticism și demonstrând lipsa de unitate a opiniilor din interiorul „generației”. *Un frazeolog frenetic și mistic* este un pamflet la răspunsul lui Eliade, iar ironia persiflantă vedește marele său orgoliu rănit de curajul studentului de a-l înfrunta: „Tânărul Mircea, cu aerul lui de *Dalai-Lama balcanic*, inspirat, are impresia că acordul gramatical înseamnă și acordul logic” [DE, 2000: 66] (subl. C.P.). Ignorând contextul, dramaturgul considera fraza: *Valorile pur spirituale – avându-și în potențele etnice numai un vehicul – sunt singurele care ne stăpânesc* „un monument de aproximativ și ridicol”.

De fapt, marea vină a lui Eliade, în ochii lui Camil Petrescu, era de a fi fost colaborator al „Gândirii”; reproșându-i direct acest lucru în subsolul paginii, dramaturgul îl consideră „o dovadă și de falsitatea afirmației și de lipsa de caracter a tânărului nostru în același timp” (!). Cu același radicalism, Camil Petrescu pulverizează, printr-o abilitate sofisticată, replica tânărului, care preciza legătura specifică dintre generație și „noua spiritualitate” în contextul istoric dat: „...orice generație se angrenează în istorie și istoria e un dinamism spiritual (crede dl Petrescu altfel?...), iar formele spiritului, realizându-se în funcțiuni sociale și evenimente istorice *se depășesc*. Orice generație efectiv *nouă*, aduce o *spiritualitate nouă*” (subl. M.E.); întreg articolul *Un document fotografic* (prilejuit de un nou răspuns al lui Eliade) reia concluziile celui precedent și continuă acuzațiile de falsă erudiție: „Că a citit pe nerăsuflăte și nedigerate destul, nu e cu neputință. Și Cațavencu vorbea cu citate istorice [...] pe care nu le pricepea, dar le repezea în discursuri frenetice. [...] Cine ar putea să discute cu dl Mircea Eliade care într-un alineat susține cu apostrofe și întrebări retorice: și că *orice* generație aduce o *spiritualitate nouă* și că numai generațiile efectiv noi aduc o *spiritualitate nouă*” [DE, 2000: 68, 71] (subl. C.P.). Retorica pamfletară, dezvoltată prin

²⁶ În „Cuvântul”, IV, nr. 1133, 19 iunie 1928, p. 1; alte articole: *Tot despre noua generație*, în loc. cit., an IV, nr. 1141, 27 iunie 1928, p. 1 – 2, ...și *Camil Petrescu*, în loc. cit., an IV, nr. 1145, 1 iulie 1928, p. 1 – 2, *Final de polemică [Cu Camil Petrescu]*, în loc. cit., an IV, nr. 1162, 18 iulie 1928, p. 1 – 2. Despre „imperativul sintezei” și „obsesia valorilor spirituale care trebuie diferențiate, și tăiate, și răspândite”, care să aducă „energie vitală, forță organizatoare, coerență, simpatie, creație în anumite cadre” vorbește în *Linii de orientare*, primul articol din *Itinerariu...*, în 1927; îndemnul la „completitudine” nu este antiraționalist, ci împotriva „rașunii suficiente”, închistate, refuzând deschiderea conștiinței către complexitatea „pluralității funcționale”, care face posibil ca, „diferențind planurile, să înțelegem că cel mai pătrunzător logician poate fi în același timp un mistic, după cum poate fi un artist de avangardă.” [Eliade, I, 1990: 20-22]

²⁷ *Spiritualitate și ortodoxie*, în „Viața literară”, an III, 10 noiembrie 1928, nr. 93, p. 1, apud Z. Ornea, *op. cit.*, p. 459.

variațiuni ale unei singure idei, verva gratuită și sprinteră, care supradimensionează atitudinea subiectivă și o proiectează imaginar în liniile șarjate ale unui organism cu un singur organ (al victimei) sunt, desigur, eficiente în plan expresiv, dar insuficiente pentru o critică de principii.

Articolele reiau însă și o imputare de ordin moral, despre „obiceiul de a trata familiar pe scriitorii mai în vârstă”, despre condescendența și insolența verbală față de I. Minulescu, P. Zarifopol sau T. Arghezi (numiți „dl Jean, dl Pol și dl Tudor”); așa pare a fi studentul ziarist uneori în polemici, numai că, față de presa vremii, ori față de articolele lui Camil Petrescu, Eliade practica versiunea moderată a stilului și limbajului jurnalistic din contextul istoric dat, iar în polemicile directe, Vasile Bogrea a fost printre puținii care nu i s-au aliniat. Z. Ornea prezintă atmosfera perioadei interbelice extrem de sugestiv, deși subversiv-ironic în ultima frază, dedicată noii generații: „Fără îndoială că spectacolul public de după război nu era dintre cele mai atrăgătoare. Ghiftuiala îmbogățitorilor din război sau de după război, autocrația liberală în viața politică, deusolare ideologică, încinse dispute, înfruntarea dintre neosămătorism încă dominant și un modernism aparent epigonic, o jurnalistică mult coruptă, violentă și cam acefală, căutarea unui drum pe care să evolueze țara lăsau – toate împreună – impresia unui haos indistinct [sic!] și o iremediabilă degradare morală. Acești tineri de nici douăzeci de ani, încredințați că au soluția în buzunar, se credeau apostolii purificării moravurilor și a deschiderii [sic!], prin gestul lor de apostoli imberbi, unui nou capitol în istoria țării.” [Ornea, 1980: 457]

În *Memorii*, Eliade evocă experiențele tragice ale acelor ani: „Nu uitasem sirena de la Atelierele „Grivița”; nici gloanțele din noaptea de 30 decembrie pe peronul gării din Sinaia, care au costat viața președintelui de Consiliu I. Gh. Duca, nici studenții și jandarmii care invadaseră sala Fundației Carol, nici sfărâmarea prietenilor și «despărțirea apelor», care puseseră capăt «experienței Criterion». Unii din noi, destul de puțini de altfel (Camil Petrescu, Sebastian, Vulcănescu și alți câțiva) erau tulburați de venirea lui Hitler la putere. Neliniștea și teama mea nu erau legate numai de asemenea evenimente politice. Presimțeam de mult, din adolescență, că nu vom avea timp. Simțeam acum nu numai că timpul ne este măsurat, dar că va deveni curînd un timp terifiant (timpul «terorii Istoriei»). Încercam să mă apăr printr-o deznădăjduită, paradoxală răsturnare a tuturor valorilor: acceptam morțile din jurul meu, le acceptam și pe cele care știam vor veni, ca un sindrom al lumii noi care va trebui să se nască” [295].

Interesul pentru dezbaterile despre raportul dintre literatură, etnicitate și ortodoxie a fost al epocii, iar în 1927 studentul Eliade s-a simțit dator să exprime punctul de vedere al generației sale, care-și căuta legitimitatea în marginea *establishmentului* intelectual, a cărui structură se modificase. În ciuda tuturor diferențelor dintre Camil Petrescu și Mircea Eliade, există numeroase puncte de vedere asemănătoare. Apropiati, pentru o vreme, ai „Gândirii” și „Cuvântului”, ei nu au împărțit convingerile obscurantiste, rasiste și extremiste la care au ajuns în cele din urmă Nichifor Crainic și Nae Ionescu, fapt care a generat polemici, delimitări și chiar excluderea (lui Eliade) din rândul colaboratorilor. Amândoi au avut formație filosofică (dublă, la Eliade, de cea științifică și academică), talent literar și jurnalistic și spirit critic, distanțându-se de opoziția maioreșciană dintre *poet* și *critic*. În disputa dintre tradiționalism și modernism, amândoi au susținut mai cu seamă direcția novatoare, în care se înscrie și marea literatură care aparține „tradiționalității” [Ornea, 1980: 25-29], fără a accepta servil ideile nici uneia dintre grupări; amândoi au avut orientare pro-europeană și au mizat pe importanța personalității creatoare în exprimarea dimensiunii etnice, pe care nu o vedeau ca pe un scop în sine al artei; pentru amândoi, creatorul putea realiza sinteza originală dintre rațiune și nivelele care o transgresează,

extinzând-o fără a o cufunda în irațional; explorarea conștiinței de sine, autenticitatea (documentară și biografică) și sinceritatea sunt teme recurente în teoretizările, comentariile și literatura amândurora, al cărei stil promova anticalofilia. Desigur, deosebirile sunt la fel de semnificative, căci viziunea fenomenologică / substanțialistă a lui Camil Petrescu se îndepărtează de concretul contingent și istoric pe care îl presupunea foamea de real și de experiență la Mircea Eliade, care mijloceau accesul la esență; de aceea, dramaturgul nu era de acord nici cu teoria lovinesciană a mutației valorilor²⁸, pe care Eliade pare a o fi înțeles mai bine în polemicele timpurii și în teoretizările sale asupra romanului; chiar apropierea lui Eliade de folclor, ca obiect de investigare științifică și sursă de inspirație pentru creația literară, se înscrie în aceeași linie, el nefiind pasionat de pitoresc și culoare locală și neavând gustul imitației; Camil Petrescu, în schimb, minimalizează folclorul ca depozitar al sufletului național²⁹ (bine că nimănui nu i-a trecut prin cap să-i ceară *post mortem* să fi fost perfect, să nu fi greșit în aprecierile sale). Altfel decât Camil Petrescu și decât adepții tradiționalismului, Mircea Eliade a explorat și dimensiunea orientală a românilor, înscrisă însă în moștenirea culturală tragică și sud-est europeană (ulterior și intercontinentală), anterioară creștinismului și ortodoxiei.

A fost oare Eliade împotriva tuturor sau majoritatea, afiliată celor două direcții polare, i-a fost împotriva din cauza deschiderii și disponibilității sale? A fost impertinent sau a răspuns cu argumente, încorporate, printr-o ironie mai subtilă, într-un stil mai puțin academic, pastişă a celui din cafeneaua adversarilor, utilizat în clanul lor? Poate vom observa asta în corespondența și polemica sa cu alți cărturari. Citind și confruntând, am văzut până acum că el nu a practicat critica *ad hominem*, ci critica și polemica de idei, cu diferență specifică dintre ele.

Existențialismul fără neant

Apropierea lui Mircea Eliade de „Gândirea” s-a datorat lui Cezar Petrescu³⁰, cel care i-a propus-o în 1927, căci Eliade nu îl cunoștea încă pe Nichifor Crainic. Scrisorile din 1927 relevă ezitățile inițiale ale studentului, marcat de consecințele recenziei sale despre *Sinteza...* lui Iorga (dezaprobarea generală, demisia de onoare de la „Revista universitară”, retragerea premiului de filosofie, dar și începerea colaborării la „Cuvîntul”, de unde îl remarcase Pamfil Șeicaru, care îi și retipărise paginile publicate despre Ionel Teodoreanu). *Memoriile* evocă prima sa vizită la redacția „Cuvîntului” imediat după „scandalul Iorga”, pentru a-l întâlni pe redactorul-șef, moment în care l-a zărit acolo, printre alți ziariști, și pe Cezar Petrescu. Peste numai o săptămână, a devenit colaborator plătit, iar din decembrie, redactor „cu două foiletoane pe săptămână, plus notițe și informații pentru pagina literară”, cu salariu fix (p. 121). Sinceritatea, probitatea intelectuală, libertatea de opinie, spiritul critic au constituit și aici mărci ale stilului său jurnalistic; ele nu demonstau orgoliu și indiferență

²⁸ Camil Petrescu polemizează cu „critica simbolistă” în *Eugen Lovinescu, sub zodia seninătății imperturbabile* (Editura *Caietele Cetății literare*, București, 1933): „procesul său de creație critică participă de la augusta și pythica inconștiență muzicală”, iar teoria mutației valorilor necesită „revizuirile” permanente, care disociază defectuos forma de conținut, fără a asigura autonomia esteticului față de valorile etice, etnice și sociale, cum prevede estetica fenomenologică – [1933: 3, 16, 114, 141].

²⁹ „Că toate aceste însușiri de artă populară n-au cine știe ce mare însemnătate, e suficient să aruncăm o privire prin istorie. [...] Eminescu singur cu Luceafărul, Scrisorile și Călin al lui, e poate mai mult decât toată poezia populară românească la un loc. [...] Sufletul unui scriitor mare este sinteza sufletească a unui popor. Nu tradițiile sunt sufletul unui popor, ci scriitorii, gânditorii și artiștii lui [...]” [*Sufletul național*, în *Teze și antiteze*, 1936: 179 – 182].

³⁰ 1892 – 1961; co-fondator al revistei „Gândirea” (1921) și al ziarului „Cuvîntul” (1924) și „Curentul” (1928); director al ziarului „România” și al revistei „România literară” (1938 – 1940). Se păstrează 8 scrisori ale lui Mircea Eliade, trimise în 1927 (2), 1929, 1932, 1938, 1939, 1943 (2) și 3 ale lui Cezar Petrescu, din 1927, 1929 și 1936.

față de scriitori, ci încrederea naivă în eficiența dialogului, în comunicare. În cea de a doua scrisoare, își exprima entuziasmul, aflând de la Cezar Petrescu vestea că Nichifor Crainic i-a acceptat colaborarea, dar și neliniștea despre starea de spirit a romancierului, în urma cronicii la *Întunecare*, apărute între timp, în care îi reproșa lipsa de noutate a atmosferei românești, asemănătoare celei din nuvelele anterioare³¹.

Cezar Petrescu l-a ajutat însă pe Eliade să-și publice romanul *Isabel și apele diavolului* (1930), în timp ce se afla la studii în India, iar la apariția romanului *Maitreyi* a scris o cronică favorabilă. În scrisoarea din 1929, Eliade mulțumea călduros „pentru dragostea ce o arăți cărților mele, în orice caz publicării lor” [MEC, II, 1999: 463]: el i l-a recomandat pe editorul Ciornei, a semnat contractul și a predat manuscrisul corectat de Ionel Jianu chiar când Eliade se muta în casa profesorului Dasgupta; rezumând subiectul romanului *Isabel...* pentru editură, cum îi solicitase Cezar Petrescu, Eliade i-a prezentat și alte patru volume terminate și unul în lucru³²; este interesantă maniera profesionistă de autoevaluare a acestora, referindu-se nu doar la tematică, ci și la viziune, noutate, stil și număr de pagini, anticipând diferențiat posibilul lor succes de librărie și de critică și precizându-și publicul-țintă; pentru sprijinul primit, tânărul și-a păstrat recunoștința și după întoarcerea din India, pe când Cezar Petrescu era la „Curentul”, după cum reiese dintr-o altă scrisoare (1932), iar aceasta este una dintre trăsăturile sale permanente de caracter.

Ne-am referit deja la scrisorile lui Eliade către Cezar Petrescu din perioada 1938 – 1939, când se ocupa de editarea primului număr al revistei „Zalmoxis”, trăind sub „teroarea istoriei”; scrisorile din perioada războiului (1943), când a fost consilier cultural al Legației Române din Lisabona, vădesc deopotrivă prietenia constantă și preocuparea asiduă a lui Eliade pentru promovarea culturii române în Portugalia. El îi mărturisea că lectura romanului *Ochii strigoiului*, pe care i-l trimisese Cezar Petrescu, „a reprezentat un moment de combustie”: „Am cunoscut și eu, neferice, toate acele alunecări ale anilor romanului D-tale și, ca aproape toți tinerii de vârsta mea, presimțeam catastrofa. Dar realitatea a întrecut cu mult toate închipuirile mele. Privesc, acum, aproape paralizat, la minutele care au mai rămas neconsumate din ceasul al unsprezecelea și mă întreb când se va întâmpla minunea, când va interveni din nou Dumnezeu, vertical, în istoria neamului românesc.” [MEC, II, 1999: 471] O altă scrisoare, din același an, îi solicita câteva nuvele fantastice, pentru traducerea lor în portugheză: „Este un bun moment de a pătrunde în librăria portugheză și braziliană. [...] Și, pe urmă, este o problemă de propagandă care ne interesează în cel mai mare grad, căci vecinii noștri se pregătesc să inunde piața literară. Te asigur că editurile care îmi cer cărți sunt serioase. [...] Nu uita că numai întâmplător sunt atașat cultural, meseria mea rămânând cea de scriitor. [...] Până acum, am tipărit schițe de [Ion A.] Bassarabescu, A[drian] Maniu, Eftimiu (da! Pentru că era scurtă și în franceză), Mircea Damian etc.” [MEC, II, 1999: 472], *Europolis*, *Ciuleandra*, *Pădurea spânzuraților*, urmând să apară și *Ion*.

Din cele trei scrisori păstrate de la Cezar Petrescu, sunt vizibile susținerea și încrederea sa în Mircea Eliade, cel din tinerețe și de la maturitate, iar în momente de cumpănă, precum cele din 1938, i-a deschis paginile revistei pe care o conducea. Atitudinea lui Eliade a fost dublă, de admirație și refuz față de scriitorul de succes, care, alături de

³¹ Cezar Petrescu: *Întunecare*, în „Cuvîntul”, nr. 768, 26 mai 1927, p. 1-2.

³² El prezintă romanele *Isabel...* – despre „viața europeană în India”, ce urma a fi publicat în „Vremea”, despre „un roman universitar [...] scris în 1928, care a plăcut puțin lui Ionel Teodoreanu” (*Gaudeamus*), despre *Romanul adolescentului miop* (1926), un volum de proză și unul „de impresii, aventuri, interviuri indiene” (*India*); în lucru, era *Lumina ce se stinge...* – un soi de Don Quijote și Gargantua modern” – [EAA, II: 463-465].

Ionel Teodoreanu și de Mihail Sadoveanu, întruchipa „literatura nostalgică” a Moldovei, evocând „copilăriile și viața patriarhală de altădată”: „Lungul și hibridul eseu *Apologia virilității* [1928 – n. n.], pe care l-am publicat în «Gândirea», în anii studenției, era și el tot un gest de apărare împotriva Moldovei pe care o purtam în sânge. Mi-era atât de greu să mă apăr pentru că izvoarele tristeților mele erau numeroase și ascunse. Uneori, mă simțeam învâluit de melancolie tocmai de unde mă așteptam mai puțin. Ani de zile exaltasem, cu o crispată exagerare, solitudinea mea, faptul că încă din copilărie mă simțisem izolat, insolit, unic. Mult timp, condiția singularității mele mă apărase ca o platoșă lăuntrică împotriva tuturor eșecurilor și umilințelor. Și, dintr-o dată, singurătatea care mi se părea predestinată mă apăsa ca o lespede de mormânt.” [*Memorii*, 1997: 79] (în 1922 – n. n.). Ieșirea din melancolie a fost posibilă prin scrierea terapeutică a jurnalului și prin implicarea în activități culturale publice, alături de colegii de liceu și de facultate (Societatea Muza, corul studenților, gruparea „Criterion”, aventurile din cercetășie etc.).

Meditând în *Memorii* la condiția precară a scriitorului în România, ajuns el însuși membru al Societății Scriitorilor Români (1935), el constata că dintre scriitorii de succes doar Mihail Sadoveanu și Liviu Rebreanu pot trăi doar din scris. Deși le-a apreciat operele, s-a distanțat estetic de ele, inovând tematica, problematica, mediul, tipologia, viziunea și stilul românesc, pe care aceștia le-au consacrat. În romanele existențialiste, Eliade a asaltat însă cu luciditate și spirit critic nu doar pseudoideologiile bătrânilor, ci și ale tinerilor deopotrivă, surprinse parodic, într-un tablou provocator. Scriind „romanul cerebral” *Întoarcerea din rai*, interesat în primul rând de ideile personajelor intelectuale care dominau umanitatea din el, reacționa „împotriva romanului tradițional românesc, mai ales împotriva lumilor lui Cezar Petrescu și Ionel Teodoreanu”: „Reacționez prezentând aproape exclusiv tineri intelectuali bucureșteni, preocupați de ceea ce ei considerau pe atunci „problemele esențiale” [...], pierderea „Raiului”, zvârlirea noastră în istorie. [...] Revenea, ca un laitmotiv, aceeași problematică: găsirea unui sens valabil existenței post-„paradiziace”. Toți acei intelectuali limbuți, pretențioși, agresivi erau terorizați, fără să-și dea seama, de spectrul „ratării”. Tema intelectualului ratat era destul de familiară romanului românesc, de la Vlahuță la Cezar Petrescu. De obicei însă «ratarea» se datora opacității și inerției mediului provincial [...], unor accidente personale (alcoolul, drogurile), [...] ispitei pe care o reprezenta politica. [...] Pentru unii dintre ei, «autenticitatea» însemna revolta cu orice preț împotriva „bătrânilor”, a societății burgheze, a valorilor curente. Cam toți erau obsedați și mai ales inhibați de „probleme”. Singurul care nu se lăsase intimidat de „probleme” era Petru Anicet. De aceea aveam să numesc romanul lui și al camarazilor lui de vîrstă și de ideologie *Huligani?*”, care avea „să rezolve dilema prin ceea ce numeam pe atunci „soluția gordianică”.” [*Memorii*, 1997: 263-306].

Înzestrat cu intuiția valorii, luciditate critică și cultură, Mircea Eliade a pledat pentru înnoirea canonului estetic, a teoriei și practicii literare și a sprijinit recunoașterea unor scriitori marginalizați. Apariția *Itinerariului spiritual* (1927), considerat un manifest al tinerei generații, urmată de *Manifestul „Crinului alb”* al grupării de la „Gândirea”, a extins vechile polemici către „noua spiritualitate”, pe care Șerban Cioculescu a contestat-o parțial, iar Camil Petrescu integral. Participarea sa la polemică s-a întrerupt în 1928, odată cu plecarea în India, dar a fost continuată de colegii lui, Petru Comarnescu și Mihail Sebastian.

Proeuropean lucid, Eliade s-a distanțat atât de obscurantismul violent și vulgar al semnatărilor *Manifestului*..., cât și de ortodoxismul etnicist de la „Gândirea”, iar practica sa

publicistică și literară relevă distanțarea de toate ideologiile (vezi *Întoarcerea din rai*, 1934) și raportarea judecăților sale la idealuri ale epocii și valori culturale. Mărcile stilului său epistolar și jurnalistic sunt sinceritatea, probitatea intelectuală, libertatea de opinie și spiritul critic, un stil moderat și echilibrat în raport cu cel din presa vremii, iar relațiile amicale cu scriitorii consacrați nu l-au determinat să scrie ipocrit și sectar (vezi cazul Cezar Petrescu).

BIBLIOGRAFIE

- *** *Un document fotografic*, în „Universul literar”, nr. 28, 8 iulie 1928 (despre Mircea Eliade).
- Balș, 1928, Petre-Marcu Balș, *Spiritul critic și mistica statului istoric*, în „Gândirea”, VIII, nr. 10, p. 409-410.
- Comarnescu, 1929: Petru Comarnescu, „*Rămuri în baine de sărbătoare*”, în „Ultima oră”, I, nr. 67, 17 martie.
- Crainic, 1924: Nichifor Crainic, *Pacea Balcanului în protectoratul ortodox*, în „Gândirea”, IV, nr. 1, 15 octombrie, p. 21.
- Crainic, 1926: Nichifor Crainic, *A doua neatârnare*, apărut în „Gândirea”, V, nr. 1.
- DE, 1998: „*Dosarele*” *Eliade*, vol. I, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, București, Editura Curtea Veche, 1998.
- DE, 2000: „*Dosarul*” *Eliade*, vol. III, *Elogii și acușe*, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, București, Editura Curtea Veche, 2000.
- EAA, 1999: Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...Corespondență*, I-III, Cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas.
- Eliade, 1990: Mircea Eliade, *Profetism românesc*, I-II, București, Editura Roza Vânturilor.
- Eliade, 1991: Mircea Eliade, *Oceanografie*, București, Editura Humanitas.
- Eliade, 1993: Mircea Eliade, *Jurnal*, I (1941-1969); II (1970-1985), Ediție îngrijită și indice de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas.
- Handoca, 1980: Mircea Handoca, *Mircea Eliade. Contribuții bibliografice*, București, Societatea literară „Relief Românesc”.
- MEC: *Mircea Eliade și corespondenții săi*, I-V, ediție îngrijită, note și indici de Mircea Handoca, București, Editura Minerva 1993, 1999, 2003 (I-III) și București, Criterion Publishing, 2006, 2007 (IV-V).
- Memorii, 1997: Mircea Eliade, *Memorii, 1907-1960*, ediția a II-a revizuită și indice de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas.
- Ornea, 1980: Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu.
- Pavel, Nestor, Balș, 1928: Sorin Pavel, I. Nestor, Petre-Marcu Balș, *Manifestului <Crinului alb>*, în „Gândirea”, VIII, nr. 8-9, p. 313-316.
- Petrescu, 1933: Camil Petrescu, *Eugen Lovinescu, sub zodia seninătății împerturbabile*, București, Editura Caietele Cetății literare.
- Petrescu, 1938: Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, București, Editura Cultura Națională.

Articole ale lui Mircea Eliade:

- ...și *Camil Petrescu*, în „Cuvântul”, an IV, nr. 1145, 1 iulie 1928, p. 1-2.
- A doua neatârnare* În „Cetatea literară” I, 5 – 6 martie 1926.
- Caracterul specific național în literatura română*, în „Viața românească”, nr. 12, 1922.
- „Caracterul specific național în literatura română” în G. Ibrăileanu, *Studii literare* 2, București, Editura Minerva, 1979.
- Cezar Petrescu: Întunecare*, în „Cuvântul”, nr. 768, 26 mai 1927, p. 1-2.
- Confesiuni și semnificații*, în „Cuvântul”, IV, nr. 1242, 6 octombrie 1928.
- Final de polemică [Cu Camil Petrescu]*, în „Cuvântul”, an IV, nr. 1162, 18 iulie 1928, p. 1-2.
- Generația de azi*, în „Universul literar”, XLIV, nr. 26, 24 iunie 1928.
- Invazia adolescenților*, în „Viața literară”, IV, nr. 100, 12 ianuarie 1929.

- Itinerariu spiritual*, în „Cuvântul”, 6 septembrie – 16 noiembrie 1927, republicat în *Profetism românesc*, I, Editura Roza Vânturilor, București, 1990.
- În întuneric*, în „Universul literar”, an XLIII, 1927, 21 mai, p. 326-327.
- „În întuneric” în *Maddalena*, ediție îngrijită de Mircea Handoca și Nicolae Florescu, cuvânt înainte de Mircea Handoca, note și postfață de Nicolae Florescu, Editura Jurnalul Literar, București, 1996.
- Între ortodoxie și spiritualitate*, în „Viața literară”, an III, nr. 94, 17 noiembrie 1928.
- Între ortodoxie și spiritualitate*, în „*Dosarele*” *Eliade*, vol. I, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, Editura Curtea Veche, București, 1998, p. 31-34.
- Noi exerciții de logică*, în „Universul literar”, XLIV, nr. 29, 15 iulie 1928 (despre Petru Comarnescu).
- Poezia lui Tudor Arghezi*, în „Cuvântul”, an III, 1927, 19 iunie, nr. 788, p. 1-2.
- Postilă argezeană*, în „Cuvântul”, an III, 1927, 7 decembrie, nr. 949, p. 1-2.
- Specific românesc în cultură și artă*, în „Acțiune și reacțiune”, II, nr. 29, 33, 35, 1930.
- Spiritualitate și ortodoxie*, în „Viața literară”, an III, 10 noiembrie 1928, nr. 93, p. 1.
- Suflet național* în „Cugetul românesc”, nr. 18, 29 aprilie 1928, p. 286.
- Suflet național* în *Teze și antiteze*, București, Editura Cultura Națională, 1936.
- Tot despre noua generație*, în „Cuvântul”, an IV, nr. 1141, 27 iunie 1928, p. 1-2.
- Un „*Itinerariu spiritual*”, în „Viața literară”, 28 mai 1928, republicat în „*Dosarele*” *Eliade*, vol. I, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, Editura Curtea Veche, București, 1998, p. 22-27.
- Un *document fotografic* în „*Dosarul*” *Eliade*, vol. III, *Elogii și acuze*, Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, Editura Curtea Veche, București, 2000.
- Un *frazеolog frenetic și mistic* în „Universul literar”, nr. 27, 1 iulie 1928.